

заманғы салық жүйесі ашық әкімшілік тетіктерді қамтиды және қолайлы кәсіпкерлік ортада кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Ұлттық экономикаға және сонымен бірге бизнес құрылымдардың мүдделеріне әсер ететін мәселелер салық органдары мен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы ынтымақтастық пен ашық диалогты қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, шетелдік және отандық инвесторларды алаңдататын салықтық әкімшілендірудің маңызды мәселелері болып заңдардың кездейсоқ қолданылуы және кейбір салық қылмыстарын қылмыстық жауапкершілікке тарту болып табылады. Салық қатынастарының ашықтығы мәселелерін тиімді шешу шетелдік инвесторлар үшін таяу жылдарда барынша қолайлы жағдай жасайды.

Әдебиеттер:

1. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910002300>
2. Смит А. Ұлттар байлығының табиғаты мен себептері туралы сұрау.: Кездейсоқ үй, 1776
3. Никитский А.А. Қаржы ғылымы және саясат негіздері. М. 1909
4. Яроцкий В. Г. Қаржы құқығы: Әскери заң академиясында оқылатын дәрістер. Санкт Петербург. 1898
5. Балакочев В.З. Жалпы экономикалық теория: саяси экономика, макроэкономика, микроэкономика. - Н.: Лада, 2000 ж.
6. Разумовский А.Е. Салық жүйесі: институционалдық талдау // Экономика және инновациялық технологияларды басқару. 2016. № 5. URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2016/05/11422>
7. Цоков В.А., Кабисова А.Р. Жүйелі көзқарас негізінде салық жүйесінің мәнін талдаудың әдіснамалық аспектілері // <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-aspekty-analiza-suschnosti-nalogovoy-sistemy>
8. Демин Н. «Корпоративтік практика» бірігу синергиясы URL: [http:// www.execution.ru/management/practices/339_089-sinergiya-sliyanii](http://www.execution.ru/management/practices/339_089-sinergiya-sliyanii)
9. Насырова Г.А. Сақтандыру қызметін реттеу: институционалдық тәсіл. Монография / Г.А.Насырова. - М.: Қаржы университетінің баспасы, 2012 ж.

УДК 33

БЮДЖЕТТЕН ТЫС ҚОРЛАРДЫҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Жасұланқызы Ж., Аханова Ә.

студенттер, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: Зағыпар Г.А.

магистр, оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бюджеттен тыс қорлар – мемлекет қаржы жүйесінің маңызды буыны; мемлекеттің қатаң белгілі бір мақсаттарға пайдаланатын және заң жүзінде қалыптасуының бекітілген кездері бар ақша ресурстарының жиын-

тығы. Экономикалық категория ретінде бюджеттен тыс қорлар бірқатар қоғамдық қажеттіліктерді қаржыландыру үшін мемлекет тарапынан қаржы ресурстарын қайта бөлу және пайдалану жөніндегі қатынастар болып табылады.

Экономикалық қорлар – экономикалық дамудың, ал әлеуметтік қорлар қоғамның әлеуметтік проблемаларын шешуге арналған қорлар болып табылады. Мемлекеттік қорлар – бұл мемлекеттік деңгейде, ал өңірлік қорлар өңірлік деңгейде қалыптасатын қорлар[1].

Кілтті сөздер: Бюджеттен тыс қорлар, Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қоры; Әлеуметтік сақтандырудың мемлекеттік қоры; Міндетті медициналық сақтандыру қоры; жұмыспен қамтамасыз етуге жәрдемдесу қоры.

Зерттеу әдістері: талдау және салыстырмалы.

Зерттеу мақсаты: Бюджеттен тыс қорлардың қалыптасуын, жіктелуін, атқаратын қызметтері бойынша талдау.

Кіріспе: Бюджеттен тыс қорлардың проблемалары мен оларды шешу әдістерін қарастырып, статистикалық мәліметтер арқылы талдау.

Жалпы мемлекеттік көлемде республикалық және жергілікті бюджеттер қаржы ресурстарын ұйымдастырудың ең белгілі нысаны болып табылады.

Бірақ нарықтық қатынастарға көшу барысында экономикалық және әлеуметтік салаларды қаржыландыруда бір ғана бюджет қаражаттары жеткіліксіз бола бастады. Сондықтан қосымша қаржы көздерін іздестіру қажет болды. Бюджет қорымен қатар 1991 жылдан бастап мақсатты бюджеттен тыс қорлар құрылып, жұмыс істей бастады.

Бюджеттен тыс қорлар – мемлекеттің қаржы жүйесінің маңызды буыны; мемлекеттің қатаң белгілі бір мақсаттарға пайдаланатын және заң жүзінде қалыптасуының бекітілген көздері бар ақша ресурстарының жиынтығы.

Экономикалық қорлар – экономикалық дамудың проблемаларын шешуге арналған қорлар. Әлеуметтік қорлар қоғамның әлеуметтік проблемаларын шешуге арналған қорлар болып табылады. Мемлекеттік қорлар – бұл мемлекеттік деңгейде, ал аймақтық қорлар аймақтық деңгейде қалыптасатын қорлар.

Бюджеттен тыс қорлардың көмегімен:

- отандық кәсіпорындарды қаржыландыру, қаражаттандыру, несиелендіру жолымен өндіріс процесіне ықпал жасауға;
- зейнетақылар, жәрдемақылар төлеу, жалпы әлеуметтік инфрақұрылымды қаражаттандыру және қаржыландыру жолымен халыққа қызметтер көрсетуге;
- қарыз беруге, соның ішінде шетел мемлекеттерін қоса шетелдік әріптестерге беруге болады.

Мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар мен мемлекеттік емес қорларды ажырата білген жөн; соңғылары бірқатар бюджеттен тыс қорларға, мысалы, мемлекеттік емес жинақтаушы зейнетақы қорлары, әр түрлі ізгіліктік, соның ішінде халықаралық қорларға ұқсас болғанымен өзінің мақсатты арналымы бойынша өте сан алуан болып келеді.

Негізгі міндеттері:

1. Бюджеттен тыс қорлардың мемлекеттің қаржы жүйесінің маңызды буыны ретінде зерттеу;
2. Бюджеттен тыс қорлардың көмегімен атқарылатын мәселелерді қарастыру;
3. Әлеуметтік бюджеттен тыс қорларды түрлері бойынша жіктеу, олардың атқаратын қызметтерін анықтау;
4. Экономикалық мақсаттағы бюджеттен тыс қорлар мен Ұлттық қорлардың мәнін анықтау, статистикалық деректермен жұмыс жасау.

Қазақстанда қаржылық қатынастарды ұйымдастырудың бұл нысанын қолданудың тәжірибесі жинақталған. 1995-1998 жылдар ішінде мына әлеуметтік бюджеттен тыс қорлар жұмыс істеді:

- Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қоры;
- Әлеуметтік сақтандырудың мемлекеттік қоры;
- Міндетті медициналық сақтандыру қоры;
- Жұмыспен қамтамасыз етуге жәрдемдесу қоры.

Әлеуметтік арналым қорларын қалыптастырудың екі қағидаты бар:

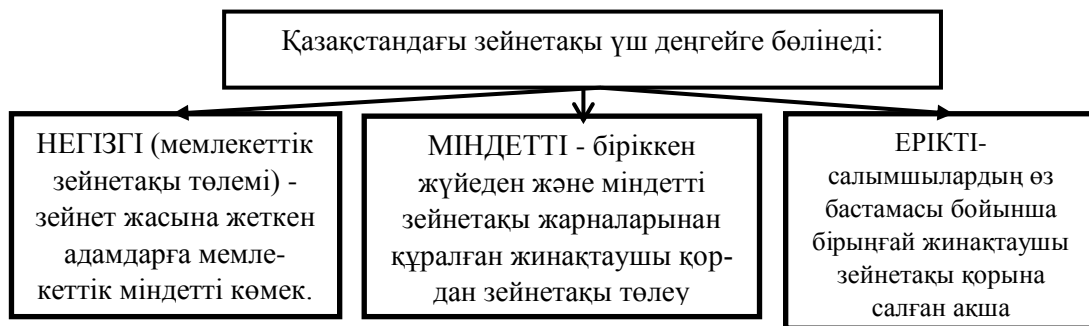
- 1) ұрпақтар ынтымақтастығының негізінде;
- 2) әлеуметтік қорларға, көбінесе әлеуметтік қорға азаматтардың дербес аударымдарының негізінде; [2]

Зерттеу нәтижелері. «Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ 2013 жылғы 22 тамызда «МӘСҚ» ЖЗҚ АҚ негізінде құрылды[9].

Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қоры – белгіленген тәртіппен салымшылардың міндетті зейнетақы жарналарын жинайтын және алушыларға зейнетақы төлемдерін төлейтін, сондай-ақ зейнетақы активтерін қалыптастыру жөніндегі қызметті жүзеге асырып, оларды бағалы қағаздарға, банкідердің депозиттеріне, халықаралық қаржы ұйымдарының бағалы қағаздарына инвестициялайтын заңы тұлға.

Зейнетақы қаражат көзі:

- меншік нысанына қарамастан барлық шаруашылық органдары төлейтін сақтық жарналары немесе арнаулы салықтар;
- жеке еңбек қызметімен айналысатын азаматтардың сақтық жарналары

1-сурет - Қазақстандағы зейнетақының бөлінуі

Медициналық сақтандыру – бұл жұмыс берушілердің, азаматтардың сақтық жарналары мен бюджеттік қаражаттар есебінен сақтандырылған адамдарға зиянның орнын өтеу үшін және медицина мекемелерінің шығындарының өтемақысын төлеу үшін ауырған, жарақат алған жағдайда денсаулықты қаржыландыру жөніндегі қатынастар[3].

2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап халыққа медициналық көмек қалай көрсетіледі? Медициналық көмектің екі пакеті болады:

- Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі (ТМККК),
- Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС)

1-кесте -Медициналық көмектің екі пакеті

ТМККК	МӘМС
<p>Бұл көмек сақтандырылған-сақтандырылғанына қарамастан барлық азаматтарға көрсетілетін болады:</p> <ul style="list-style-type: none"> – жедел медициналық көмек, – санитарлық авиация, – бастапқы медициналық-санитарлық көмек (БМСК) - бұл емханаларда жалпы практика дәрігері, терапевт, педиатр сынды мамандар көрсететін қызметтер, – стационарды алмастыратын шұғыл көмек және стационарлық медициналық көмек, – паллиативтік көмек (туберкулез, онкология, терминалдық сатыдағы созылмалы аурулар, біреудің көмегінсіз жүріп-тұра алмайтын, қамқорлыққа мұқтаж адамдар). 	<p>Бұл көмек тек САҚТАНДЫРЫЛҒАН азаматтарға ғана көрсетілетін болады:</p> <ul style="list-style-type: none"> – салалық мамандардың қызметі және диагностика, – бағасы қымбат болып келетін зерттеу әдістері КТ (компьютерлік томография), ПЦР (полимеразды тізбекті реакция) т.б. басқа зертханалық зерттеулер), – ТМККК пакетінде қамтылмаған өзге де ауруларды амбулаторлық деңгейде дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, – стационарды алмастыратын көмек, – жоспарлы стационарлық көмек, – қалпына келтіреу мақсатындағы ем-дом және медициналық оңалту.
<i>Ескерту- [7] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған</i>	

2-кесте - 2018-2022 жылға медициналық сақтандыру жарнасының мөлшерін болжамы

Кезең	2018	2019	2020	2021	2022
Жұмыс берушілер	1.5%	1.5%	2%	2%	3%
ЖК/ШҚ	0%	0%	1,4 АЕК-тен 5%	1,4 АЕК-тің 5%	1,4 АЕК-тің 5%
Азаматтық-құқықтық сипаттағы физикалық тұлғалар	0%	0%	кірістің 1%	кірістің 1%	кірістің 3%
Қызметкерлер	0%	0%	кірістің 1%	кірістің 1%	кірістің 2%
Мемлекет	0%	0%	Орташа айлық жалақының 1,4%	ОАЖ 1,6%	ОАЖ 1,7
Дербес төлемшілер (өзге тұлғалар)	0%	0%	1 АЕК 5%	5% о 1МЗП	5% 1МЗП
<i>Ескерту- Дереккөз: [8]</i>					

3-кесте - Бюджеттен тыс қорлар Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің ажырамас бөлігі бола отырып, бірқатар ерекшеліктерге ие екенін анықтадық.

№	Ерекшеліктері
1	Билік пен басшылық тараптарынан жоспарланған және қатаң мақсатты бағдарланған;
2	Бюджеттен тыс қорлардың қаражаттары мемлекеттік шығыстарды қаржыландыруға жұмсалады;
3	Негізінен заңды және жеке тұлғалардың міндетті жарналары есебінен құрылады;
4	Қорларға сақтандыру жарналары және оларды төлеуге байланысты туындайтын қатынастар салықтық сипатқа ие, жарналардың мөлшерлемелерін мемлекет белгілейді және міндетті болып табылады;
5	Қордың қаржылық ресурстары мемлекеттік болып табылады, олар бюджеттерге кірмейді, сондай-ақ басқа да қаражаттар және заңда нақты көзделмеген қандай да бір мақсаттар үшін алынбайды;
6	Бюджеттен тыс қорлардың қаражаттарын жұмсау Үкіметтің немесе арнайы уәкілетті органның бұйрығымен жүзеге асырылады.

Ескерту-Автормен құрастырылған

COVID-19 Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына әсері Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының валюта активтері 2020 жылдың маусым айының соңында 57,7 млрд долларды құрады. Ұлттық қордың валюта портфельінің нарықтық құны 2019 жылдың аяғында 61,75 млрд долларға бағаланды. Басқаша айтқанда, Ұлттық қор алғашқы алты айда 4 млрд долларға азайды.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының (ҚР ҰФ) төмендеуінің себебі - мұнай бағасының төмендеуі мен республикалық бюджетке трансферттердің көбеюіне байланысты мұнай секторынан түсетін түсімдердің азаюы.

Бюджет тапшылығының едәуір ұлғаюына байланысты Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферттің мөлшері 2021 жылға 2,7 трлн теңгені, 2022 жылға 2,4 трлн теңгені, 2023 жылы 2,2 трлн теңгені құрайды. Сонымен қатар, 2021 жылы даму бағдарламаларын қаржыландыруды ұлғайту мақсатында 1 трлн теңге көлемінде мақсатты трансферт тарту ұсынылады.

Тұрақтандыру және жинақ портфолиосы оның құрылымын Ұлттық қордың негізгі мақсаттары мен функцияларына сәйкес құрайды. Осы портфельдердің нарықтық құны 2019 жылдың соңында сәйкесінше 8,9 миллиард долларды (ҚР ҰФ валюта активтерінің 14,41%) және 52,85 миллиард долларды (85,59%) құрады.

Тұрақтандыру портфельінің міндеті - Ұлттық қордың өтімділігінің жеткілікті деңгейін ұстап тұру. 2019 жылдың соңында тұрақтандыру портфельінің активтері келесідей бөлінді: 88,48% - ақша және ақша нарығының құралдары, 11,52% - тұрақты кірістегі бағалы қағаздар (көбіне АҚШ қазыналары).

Қорытынды. Еліміздің қаржы жүйесіндегі 90 жылдардың басындағы реформаның жүзеге асырылуы бюджеттен тыс қорлардың қалыптасуына жол ашты. Қорытындылай келе төмендегідей ой-тұжырымдамалар жасауға болады:

бюджеттен тыс қорлардың мәні, мазмұны олардың қызметі жан-жақты қарастырылған. Бюджеттен тыс қорлар мемлекет қаржысының негізгі буыны болып табылады. Әлеуметтік бюджеттен тыс қорлар: жинақтаушы зейнетақы қоры, әлеуметтік сақтандыру қоры, экономикалық мақсаттағы бюджеттен тыс қорлар: инвестициялық, инновациялық қорларына тоқталдық. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры туралы жазылған. Сондай-ақ 2018 жылғы Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының түсімдері және оны пайдалану туралы есебі туралы статистикалық мәлімет келтірілген.

Жинақтаушы зейнетақы жүйесінің сапалық нәтижесі болып мыналар табылады: салымшыларға қызмет көрсетуді жақсарту болса, міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушылары материалдық қамтамасыз етілмеу тәуекелінен қорғалынған.

Әдебиеттер:

1. Өтебаев Б.С. Мемлекеттік бюджет оқулық. Алматы Экономика 2015 ж
2. Р.Ә. Әмірқанов, А.Қ. Тұрғұлова «Қаржы менеджменті» Алматы, 2016ж
3. Құлпыбаев С., Ынтықбаева С.Ж., Мельников В.Д. Қаржы: Оқулық / - Алматы. Экономика. 2014ж.
5. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы оқулық. – Алматы, 2015.
6. <http://www.baq.kz>
7. <http://www.fms.kz>
8. <http://www.nationalbank/kz> Қазақстан Ұлттық Банкінің ресми сайты
9. <http://www.minfin.kz>

ӘОЖ 33

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН РЕФОРМАЛАУ КЕЗЕҢДЕРІ

Зәмірбекқызы М.

докторант, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: masli_86@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: Сапарова Б.С.

э.ғ.к., PhD профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Аталған мақалада Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі реформалау кезеңдеріне талдау жүргізіледі. Аталған кезеңдердегі білім беру саласындағы өзгерістердің оңтайлы тұстары мен қиындықтары, сонымен бірге қаржыландыру көздері қарастырылады. Білім беру саласының адами капиталды дамытуға, сыртқы нарықтағы қазақстандық білім мен ғылымның бәсекегеабилеттілігі және келешекте дамуына ұсыныстар беріле отыра аталған саланың түбегейлі реформалауды қажет екендігін көрсетеді.